
Butlletí

del

Centre Excursionista de Catalunya

- CLUB ALPI CATALA -

De Lleida a Tortosa passant per Aragó

REFLEXIONS AL MARGE DE L'EXCURSIÓ

VINT anys enrera, per recórrer les terres que ens proposem descriure en els següents capítols, hauria calgut esmerçar moltes jornades. Sobretot, amb l'estacionament en els pobles del trajecte i l'entreteniment que suposa impressionar fotografies dels indrets més interessants que hom troba al pas.

Llavors, les excursions per terrenys mancats de vies de ferrocarril, com són algunes de les contrades que esmentarem, esdevien lentes i fins a cert punt molestoses. El mitjà més ràpid i menys incòmode era la tartana. De vegades hom només podia disposar d'un carro sense molles.

Les diligències, arrossegades per les mules de pèl lluent o per cavalls d'anques rodones, eren els únics mitjans de locomoció pública que corrien per les carreteres, i encara a intervals assenyalats prèviament, sense condicions de regularitat. Mai no lliscaven a gust de tothom.

El passatger estava obligat a fer llargues parades en les fondes i hostals de pas. Calia canviar sovint el bestiar de tir per no mal-

metre'l; mentrestant, el passatger remullava la gorja o bé menjava una queixalada per matar el cuc. El passatger que esmerçava massa temps en aquests entreteniments feia retrassar la sortida del vehicle; mentrestant els altres deien les mil pestes del mandrós o comodí. Dintre el carruatge calia fer els possibles per procurar-se una posició aparentment còmoda, i molt sovint, de tan apretats, no era possible de moure els braços ni les cames. Val a dir que en els autobusos de servei moltes vegades succeeix el mateix.

Durant les pujades, la diligència seguia el pas lent de les cavalleries. Aquest quietisme era aprofitat pel passatger per fer-hi bacaines; ben poques vegades per contemplar el paisatge, que, fet i fet, passava massa a poc a poc per davant dels ulls del passatger.

Només durant una baixada o bé a les envistes dels pobles de la línia, la diligència sortia del marasme i agafava l'aire d'una cosa viva i joiosa, com el ruc del pagès quan va de cap a la menjadora, finida la jornada de treball. Llavors, el passatger s'eixorivia un xic en sentir els crits del sagal, les xurriacades del cotxer i el dringar dels cascavells.

Algú opina que en aquells temps hom tenia l'avinentsa de contemplar millor el paisatge. Però, el passatger marejat, cansat i endormiscat, ni esma tenia de respirar. Desitjava arribar al termini del viatge i prou. Per això, en descendir del cotxe, de totes les boques del passatge sortia un «gràcies a Déu!» de satisfacció.

Tots aquells antiquats estris de locomoció han desaparegut, després d'haver complert una comesa ineludible. D'uns quants anys ençà, l'automòbil ha triomfat de la tracció animal. Potser algun excursionista lamenta aquest progrés, perquè li sembla que resulta massa ràpida la visió del paisatge; però, així i tot, cal tenir en compte que, avui per avui, l'automòbil és un mitjà de divulgació per a l'excursionisme, al desplegament del qual obra nous horitzons insospitats.

En realitat, l'automòbil és un ajut imprescindible per a l'estudi i relacions de totes les contrades, amb el mínim temps i esforç. Per això, la victòria de l'automòbil ha coincidit amb el desplegament superior de l'excursionisme. Estalvia llargues caminades per terrenys més o menys planers, i no priva pas d'escalar els cims més enlairats, ans mena a les proximitats, des de les quals les ascensions resulten més lleugeres i les fatigues més suportables.

Gràcies a l'automòbil, en pocs dies poguérem recórrer més de

500 quilòmetres i visitar molts pobles de l'itinerari escollit, alguns dels quals estan mancats de ferrocarril. L'excursió potser fou massa ràpida. Però el tast que gustàrem ens proporcionà l'esperança de reveure les contrades que hem visitat i que són motiu del relat que segueix.

TOT PASSANT PER LLEIDA

Fou molt curta la nostra permanència a la urbs lleidatana. Aquesta tongada només hi passàrem la nit, llavors que les feines quotidianes havien cessat i la major part dels ciutadans es preparaven a refer les energies per al pròxim dia. Els edificis semblava que havien crescut d'alçada sota el cel estellat. Els cafès apareixien plens de parroquians i d'atmosfera densa, i els carrers més cèntrics tenien un trànsit més regular de gent que, en ritme de passejada, anaven amunt i avall com els catúfols d'una sínia, tot esperant l'hora d'ajocar-se.

Per a nosaltres Lleida no era pas una ciutat desconeguda. Aquesta gran ciutat de la Catalunya occidental, que ocupa un lloc privilegiat dintre els paratges més rics de la nostra terra, no ha de passar desapercebuda a l'esguard escudrinyador de l'excursionista, tant pels monuments artístics que conté com per ésser un excel·lent centre d'excursions per anar al Pireneu central i, en particular, per al Pireneu aragonès.

Són molt poques les ciutats catalanes que han aconseguit una riquesa de monuments artístics superior a la dels que pot mostrar Lleida a l'estudi dels excursionistes malgrat els malmetements esdevinguts a través dels segles.

La monumentalitat de Lleida prové d'abans de l'Era cristiana. Aleshores ja fou una ciutat important. Els romans, per a llurs conquestes, aprofitaren la situació de Lleida damunt la fèrtil planúria ilergeta, travessada per la Via Augustana, i li concediren prerrogatives de gran ciutat.

Durant els segles xi i xii, en el nostre país es produí un art popular d'importància cabdal dintre la religió, i aquest art, plasmat en les construccions romàniques, el veiem aparèixer, en les comarques occidentals de Catalunya amb preferència, com un element peculiar de la terra i amb el caràcter propi dels seus reconquistadors.

L'Era cristiana deixà a Lleida l'empremta de la seva embranzida, potser amb més intensitat que en altres ciutats de Catalunya.

A Lleida hom entronitzà la monumentalitat en l'aspecte religiós, que no arribà a l'apogeu fins alguns anys després de la reconquesta de la ciutat, duta a terme per Ramon Berenguer IV.

Tot just fou reconquerida i en possessió de la carta pobla, Pere I hi creà el consolat per al lliure governament de la població; Jaume I millorà aquest organisme per a major eficàcia, transformant-lo en l'exemplar Paeria; Jaume II hi fundà la Universitat d'Estudi General, i des d'aleshores Lleida es converteix en un important centre de cultura.

Dintre d'aquest període de prosperitat, la ciutat de Lleida prengué una gran preponderància artística, que, unida a la importància que li donava l'excel·lent situació dins la confederació catalano-aragonesa, aviat es convertí en un fogar de cultura i de negocis agrícoles i industrials. Hi afluíren els reis, les ordes religioses, els artistes, els marxants i els estudiosos de tota la confederació i d'altres terres foranes lligades amb Catalunya per afers polítics i de conquesta.

Fins a les darreries del segle XVII, Lleida conservà gairebé intacta la seva gran riquesa artística. Fullejant els volums publicats pel CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA i les dues entitats predecessores seves, hom se'n fa capaç. El recull de dades publicades és una prova evident que la ciutat de Lleida sempre ha interessat als excursionistes i, sobretot, als arqueòlegs de la nostra terra.

Des de la fundació de la Seu Vella, deguda a Pere II d'Aragó, l'any 1203, fins a la fundació de la Seu Nova, escaiguda l'any 1761, Lleida ha passat per un seguici de fets i trasbalsaments que en part la conduïren a negligir el seu patrimoni artístic. D'algunes de les seves velles esglésies, dels seus nombrosos antics convents, de les cases corporatives, dels antics palaus i de la cèlebre Universitat, traslladada a Cervera en temps de Felip V, només resten deixalles escadusseres, algunes de les quals no arriben a indicar els perímetres d'edificació. La Paeria, en part, ha estat sacrificada per tal de donar lloc a l'engrandiment de la casa comunal, i la Catedral vella encara no ha estat desallotjada per la milícia. Aquesta catedral, que és la joia arquitectònica més important de Lleida, fou convertida en caserna l'any 1707, per ordre de Felip V, i sofrí les consegüents malvestats i profanacions, tant religioses com artístiques.

En l'època moderna, Lleida ha estat la ciutat de Catalunya que ha fet més ràpida creixença urbana. L'enderroc de les seves muralles ha facilitat aquesta creixença, i la urbs lleidatana anà es-

tenent els seus carrers en les proximitats del riu Segre. Avui, en entrar-hi per aquest indret, hom s'adona del lloc de preeminència que ocupa entre les altres ciutats catalanes. L'elegant silueta de la Catedral vella produeix un efecte decoratiu impressionant, malgrat la profanació que representa haver permès d'encastar esferes de rellotge en cada una de les cares del campanar.

L'espectacle de la fèrtil campada que envolta la ciutat de Lleida, dona a aquesta un aire de riquesa positiva, que unida a la riquesa artística que conté, la valor històrica que representa per a l'estudi i els joiells arqueològics que demanen peremptòria reparació, fan de Lleida una ciutat privilegiada.

Encara s'hi conserven alguns carrers estrets i tortuosos que recorden èpoques pretèrites, i algunes cases senyorials amb indicis de les trifulques guerres que han sofert a través dels anys. La situació estratègica que ocupa Lleida ha estat causa de la cobejança dels cabdills, i d'aquí prové el primer període dels malmetements artístics que ha sofert aquesta ciutat.

Durant els regnats de Felip IV i Felip V, Lleida sofrí un període de retrassament que li durà molts anys. Però, malgrat la pèrdua dels furs de la ciutat, s'anà refent de mica en mica, i pogué batre amb èxit les tropes de Napoleó. Lleida fou una de les primeres ciutats d'Espanya que va secundar el moviment nacional contra la invasió francesa. En 11 de juny de 1808 s'establí aquí la Junta suprema de Catalunya, i per això, el 14 d'abril de 1810 el mariscal Suchet l'assetjà, i, en possessionar-se'n, la lliurà al saqueig. D'aleshores ençà, Lleida s'ha refet del tot.

Intencionadament hem prescindit de la descripció dels monuments que formen el patrimoni artístic de la ciutat de Lleida, alludits en aquest relat. Hem esquivat parlar ací de l'expansió comercial i industrial d'aquesta ciutat, la qual expansió ha pres un gran increment d'ençà de la construcció del Canal d'Urgell, l'aigua del qual rega l'extensa horta florida de Lleida, sota el cel inclement de la comarca urgellesa. Per tal d'evitar repeticions ens limitarem a recordar ací l'extensa bibliografia de Lleida i dels seus contorns, publicada pel CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA en els seus BUTLLETINS mensuals.

En l'últim quart del segle XVIII, En Rafel d'Amat escrivia: *Lleyda, ciutat de 16,818 personas, molt antiga, bisbat de tretse mil y sinccents ducats, queda situada en las inmediaciones del riu Segre, y antes de sa entrada a aquella ciutat se pasa per un pont bastant llarch, sota del qual pasa lo riu. Té sinch portals Lleyda,*

y los carrers estrets en figura de anfiteatro, no gaire limpios, no descobrintse molt terreno pla per causa de la proximitat a las montanyas. El clima és saludable, y el terreno, a socórrer las plujas, fèrtil i abundant de blat y altres grans, vi, oli, molt cànam, mongetas, hortalisas y fruitas. Lo bisbe és sufragant de Tarra-gona; y ha governador. Inclou Lleyda la cathedral recién cons-truida, sis parroquias, y de estas la de Sant Juan, en una plaza, y la de Sant Llorens que servia de iglesia cathedral; nou iglesias y convents de frares, dos de monjas; capella de la Congregació de Maria Santíssima dels Dolors, un hospital y bons passeigs. La cathedral antigua és una fortalesa respectable, en puesto molt elevat; y en el centro de la mencionada ciutat, pegada a sa mu-ralla, la alta torra del rellotge, ab una molt grossa y sonora cam-pana de las horas, que la nomenan lo Lladre; las demás campanas quedan allí dalt, dintre aquell campanar, tocantse totes a punt de solfa per ser consonància. Lo demás ho deixo de notar; si sols, segons he ohit, se venera en la iglesia cathedral lo sant Drap, que es diu un dels bolquers ab que cubrí María Santíssima a son amantíssim fill Jesús, y se fa festa per la Ascensió del Senyor. Lo demás queda ya notat.

L'any 1881, N'Artur Bofill fa un relat de l'horta de Lleida. El mateix any, En Jaume Aroles i En Lluís Ferrer, descriuen una ex-cursió a Lleida. En Joan A. Busquets, l'any 1883, fa una detallada relació dels monuments artístics de Lleida. En el BUTLLETÍ corres-ponent a l'any 1889, En M. d'Urgellés tracta de Lleida i Cervera i dels privilegis dels Botiflers. N'Emili Llatas, l'any 1905, publica una detallada descripció de la Catedral Vella de Lleida. D'aquesta data ençà, en el BUTLLETÍ DEL CENTRE han aparegut altres informa-cions sobre les coses de Lleida, la més interessant de les quals és la que tracta de la redacció del real decret concedint el privilegi de monument nacional a la Catedral Vella de Lleida. Aquesta in-formació és signada per l'arquitecte En Joan Bergós, que l'any 1928 publicà, a més a més, un complet estudi d'aquesta Catedral.

De la Seu Nova de Lleida, edificada el segle XVIII, en parla ex-tensament i amb competència En Cèsar Martinell, en la seva es-plèndida publicació titulada *La Seu Nova de Lleida*, premiada l'any 1923 amb el premi especial de l'Associació d'Arquitectes de Catalunya en el Concurs Pollés.

Del Museu Provincial de Lleida, instal·lat en un edifici d'estil clàssic situat a la vorera esquerra del Segre, no se n'ha parlat gaire, tot i tenir molta importància arqueològica els objectes que

conté, entre els quals hi ha alguns retaules de mèrit indiscutible. Tampoc no s'ha parlat gaire de la importància del Museu Diocesà, instal·lat en el Seminari, i que, per manca de consignació, duu una vida esllanguida i està perdentse en la misèria, puix ni pot refer, quan es trenquen, els vidres de les finestres, segons frase del crític d'art En Joan Sacs.

Quant a l'obra de consolidació i restauració del tresor artístic de Lleida, hi ha molt a fer. És una tasca múltiple, fecunda i entusiasmadora a què tots els catalans poden contribuir amb perseverança a fi d'enllestir-la; sempre, però, subordinada a la direcció i a l'entusiasme dels lleidatans. Un entusiasme natural i convincent que els ha de dictar la consciència de patriotes, per tal de descobrir l'inèdit de llurs arxius i no deixar perdre les pedres que van caient una darrera l'altra, cadascuna de les quals, en caure per sempre, esborra una pàgina de la gloriosa història de la nostra terra.

I aquesta història està íntimament lligada amb la història dels pobles de la confederació catalano-aragonesa lliandants amb Catalunya, en alguns dels quals encara conserven la nostra parla i el nostre esperit. En el transcurs de les excursions que ens proposem relatar ací, tindrem ocasió de comprovar-ho.

A TAMARIT DE LLITERA

De bon matí, quan el sol treia el nas per damunt de les muntanyes veïnes, en un dia del mes de desembre, emprenguérem la ruta envers Tamarit de Llitera. Deixàvem la ciutat de Lleida amarrada de boira, espessa i humida. Sobre la carretera els automòbils lliscaven amb imminent perill d'anar-se'n de sobte a la cuneta. Calia que el conductor anés amb precaució, perquè el parabrisa s'entelava, les rodes patinaven damunt la carretera i no obeïen la direcció. A l'hivern succeeix molt sovint que la boira s'ajoca sobre Lleida i s'estén per tot el pla d'Urgell. Aleshores, el paisatge resta difumat, i les siluetes dels arbres despullats de fulles semblen espectres ploraners de braços enlaire, com implorant els favors del sol.

Per ésser diumenge, els pagesos anaven a ciutat, acompanyats del ruc gairebé tots. La bèstia té cura de passar per la vorera amb bon instint de previsor. En els 37 quilòmetres de carretera que separen Lleida de Tamarit de Llitera, només es troba el poblat d'Almaselles. La boira no volia esbargir-se. El sol encara

no tenia prou força per travessar-la. Altrament, el vent no bufava gens ni mica. Temíem que aquesta boira ens fes nosa tot el dia.

A pocs quilòmetres d'Almaselles s'escau el trencall de carretera que mena a Tamarit de Llitera. Aquest trencall està situat en l'intersecció de Catalunya i Aragó. En endinsar-nos en aquesta regió no notàrem cap canvi. En aquest indret, la carretera s'estén per la Catalunya aragonesa, entremig d'un paisatge si fa o no fa igual al de la comarca d'Urgell que acabavem de deixar. Els conreus se succeeixen sense interrupció de continuïtat. En arribar a la població notàrem que la gent del país encara parla el català. La boira s'havia esvaït i el sol campava pel firmament llançant els seus raigs com un bé de Déu. No cal dir que això afavoria la nostra excursió.

Després de dirigir una mirada d'agraïment al cel, ens decidírem cofois a recórrer els carrers. Era diumenge, i la gent animava la població, la qual està situada en un lloc estratègic de la comarca de Llitera, entre muntanyes enasprades de la serra de Piñana, que s'estén al NE. i a 380 metres d'altitud. Està regada per les aigües captades del Cinca, la línia del qual en gran part forma el límit occidental de la comarca, mentre el Noguera-Ribagorçana corre per l'oriental.

Una riera, en estat d'urbanització, divideix el poble de Tamarit de Llitera, que, segons la història, prové de la prehistòria i fou conquistat al Cid l'any 1071. En els cims de les muntanyes que l'envolten, encara s'aixequen algunes ruïnes dels castells que defensaven la vila, dintre de la qual han habitat nobles i reis de la confederació catalano-aragonesa. S'hi celebraren Corts durant el regnat de Pere IV. L'any 1591, el frare Andreu, germà del rei de Portugal, fundà aquí un convent de Descalços, amb l'ajut de Felip II. Durant la guerra de sublevació de Catalunya, any 1640, la major part de l'exèrcit de Felip IV romaní a Tamarit. L'any 1642, entrà en aquesta vila el general La Motte, i la població se sublevà i matà un nebot d'aquest general. Llavors, per càstig, la vila fou cremada, de tal faisó que per molt de temps restà gairebé deshabitada.

Però, avui, Tamarit de Llitera és una vila pròspera i d'aspecte agradable, amb algunes cases senyorials dels segles 17 i 18, i una església parroquial magníficent, malgrat un enderroc recent i fortuït. Santa Maria la Major, que així s'anomena l'església parroquial de Tamarit, està situada a la plaça del poble; una plaça triangular, amb porxos a una de les tres cares i l'església a una altra. Aquesta església està formada per edificacions antigues, que daten del se-

TAMARIT DE LLITERA. VISTA GENERAL

TAMARIT DE LLITERA. ANTIGA ESLÉSIA DE SANT MIQUEL

Cls. C. E. C.

CL. C. R. C.

TAMARIT DE LLITERA. PORTA DE L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

CL. P. Huel

TAMARIT DE LLITERA. PORTA DE LA PART ENDERROCADA DE L'ESGLÉSIA

BARBASTRE. VISTA GENERAL

Cl. C. E. C.

ALQUEÇAR. VISTA GENERAL

Cl. F. Blasi

Cl. F. Blas

ALQUEÇAR. PLAÇA DEL POBLE

Cl. J. Nonell

ALQUEÇAR. CASTELL

gle XII, i d'altres de modernes anexionades, del segle XVII. Ocupa el centre de la urbs que s'alça a Ponent de la vila, i a sota del castell convertit en ruïnes.

El temple basilical primitiu, elevat a la categoria de col·legiata per mandat de Pius IV, l'any 1562, constava de tres naus i tres absis en estil romànic, amb una porta a la part meridional, formada per arcs semicirculars en gradació, recolzats en capitells esculturats. Fou reformada el segle XIV, però avui encara s'hi nota l'origen romànic aragonès de l'últim període de l'escola francesa, a la qual respon tota la construcció de l'església primitiva.

El segle XIV, quan fou restaurada aquesta porta i afegides aplicacions de l'art gòtic, hom restaurà també el cimbori. A començaments del segle XVII, l'any 1619, la puresa de l'art gòtic d'aquesta construcció fou estafeta amb l'afegiment d'edificacions noves que allargaren el temple, hom tapià els absis i hi addicionà el cor, una capella i el baptisteri. Fou aleshores que en el mur occidental hom obrí una porta amb adornaments d'estil barroc, que ha quedat intacta en l'enderrocament sofert per les edificacions noves, les parets de les quals, sense els sostres, encara sostenen la seva gallardia. Mentrestant, la feligresia fa esforços per conservar l'obra antiga per tal de restituir-la al caràcter primitiu. Algunes capelles foren adicionades el segle XVIII, època en què fou construït l'altar major, de no gaire gust artístic.

Aquest altar ostenta un retaule d'estil barroc, al centre del qual és venerada una imatge de la Verge, obra d'alabastre deguda a l'escultor Brujas, que la produí l'any 1504.

El poblat de Tamarit de Llitera està edificat sobre terreny molt accidentat, tant el que correspon a la banda de Ponent, com el que s'aixeca a la banda de Llevant. En aquest costat s'escau l'església de Sant Miquel, que fou la primera construcció religiosa de Tamarit i fruí de les prerrogatives d'església parroquial. Segons la veu popular, data del segle IX. La porta d'accés és de primitiva construcció romànica, i l'absis també. La porta està bastant malmesa, però l'absis conserva tot l'art de l'arquitectura romànica, a la qual pertany.

Un xic més amunt d'aquesta església hi ha el convent dels Escolapis, fundat l'any 1740. Davant de l'església d'aquest convent hi ha una creu de pedra d'origen posterior al d'una altra de gòtica, que s'aixeca a la riera alludida. Aquesta creu està destinada a pedestal d'una font pública i *adornada* amb senzills suports de ferro que sostenen algunes bombetes elèctriques.

Al costat del convent dels Escolapis comença la carretera que mena a Binèfar. Segueix un pendent molt pronunciat fins assolir la plana des de la qual hom té l'avinentsa de fruir d'una vista esplèndida sobre Tamarit de Llitera. Les cases d'aquesta vila s'apilen en un engorjat i s'enfilen a dos vessants fronterers.

En deixar aquesta plaça i descendir a dos-cents metres sobre el nivell de la mar, ens endinsàrem novament a la boira, tan espessa com abans i tan mulladora com sempre.

ENDINS D'ARAGÓ

A través d'un vel de melangia; a través de la interrupció del paisatge degut a l'espessor de la boira, l'entusiasme de l'excursionista resta bastant mal parat. L'excursionista necessita bona claror i l'escalf del sol amb preferència; necessita totes les hores del dia i tots els moments de l'excursió per tal de gaudir de les belleses que cerca en la naturalesa, en els monuments, en l'atmosfera, i la boira sempre és una nosa insostenible.

A la sortida de Tamarit seguirem els plans de l'alt Aragó oriental. De primer antuvi, el paisatge no entusiasma el nostre esperit d'excursionista. És en direcció al Nord que el paisatge obre totes les portes de l'entusiasme. No és cap novetat per a ningú quan diem que la *província* d'Osca és una de les més pròdigues d'Espanya en belleses naturals, sobretot a les comarques nòrdiques on s'escau la vall d'Ordesa, elevada a la categoria de parc nacional, i els monuments nacionals dels castells d'*Alquèçar*, *Sant Joan de la Penya*, *Loarre*, etc.

Aquesta vegada preteniem visitar *Alquèçar*. Amb tal desig, passàrem per Binèfar sense aturar-nos. Però la vista del castell de Montçó, amb les cases del poble en disposició de mitja lluna en el pendent culminat per l'alludit castell, fou la força irresistible que ens obligà a descendir de l'auto. Aquest dia, l'escalf que llancen les cases de Montçó no és prou per esvaïr la boira, i aquesta resta més espessa al redós del castell, com una mena de còfia intransparent.

Malgrat estar privats de contemplar-lo, fixàrem la vista damunt les seves ruïnes invisibles. Per entre alguna clariana distingírem la importància de l'obra actual, i transportàrem la nostra imaginació a l'època d'esplendor de la confederació catalano-aragonesa, en què el castell de Montçó assolí una importància extraordinària. Al redós de les seves parets s'anà formant el poble, circumdat per

alteroses muralles amb set portes, dintre de les quals se celebraren Corts Generals del regne d'Aragó moltes vegades. La plana que envolta la vila està regada pels rius Cinca i Sosa.

En el relat d'una excursió, feta l'any 1882 per En Josep Fiter, consta un minuciós detall de l'obra del castell de Montçó. D'aleshores ençà segurament s'hi hauran produït destroces, que no hem pogut comprovar degut a l'excés de boira i per les presses que dúiem. El castell de Montçó, de fundació sarraïna, fou pres pels cristians l'any 1089, després d'una lluita llarga dirigida per les hosts de Sanç Ramírez. En aquest castell fou instal·lat En Jaume I quan només tenia 5 anys. Era rei per la mort del seu pare Pere II, i els catalans i aragonesos pregaren al Papa que manés al baró de Montfort que lliurés el rei En Jaume als seus súbdits. Aquests el dugueren a Lleida, i en aquesta ciutat rebé el jurament de fidelitat dels notables del regne reunits en Corts, estant el rei en braços de l'arquebisbe de Tarragona. L'educació i custòdia del nen rei fou confiada a Guillem de Montredó, i fou aleshores que fou dut al castell de Montçó, junt amb el seu cosí En Ramon Berenguer, comte de Provença. El rei Jaume I sortí del castell de Montçó a l'edat de vuit anys per tal de fer valer els seus drets de rei, i començà llavors una lluita amb els nobles aragonesos i els partidaris de la casa dels Montcada, que durà dotze anys.

En època de Jaume I, el castell de Montçó fou cedit a l'Orde dels Templers, els quals s'establiren a Catalunya el primer terç del segle XII, sota la protecció de Ramon Berenguer III, quan totjust l'Orde acabava d'ésser fundada a Jerusalem amb el nom de Cavallers del Temple de Salomó, perquè la casa matriu fou instal·lada en l'indret on estigué edificat aquell temple.

L'establiment de les ordes militars religioses a Aragó i Catalunya, canvià la manera d'ésser de les lluites per a la reconquesta, l'objectiu principal de les quals des d'aleshores s'inclinà a la propagació de la fe cristiana. El fill de Berenguer III, Ramon Berenguer IV, continuà protegint aquestes ordes amb la concessió de terres i castells en indrets estratègics, i prometent que en morir deixaria en profit d'elles totes les seves armadures. Al recer d'aquestes concessions anaren sorgint nous cavallers, disposats a servir Déu segons el pensament i orde d'aquells que a Jerusalem feren vot d'exposar la seva vida per l'amor de Déu i dels seus germans, i de viure en pobresa.

D'aquesta influència cristiana deriva la fundació de moltes capelles escampades per Catalunya i Aragó. L'església parroquial de

Montcó fou aixecada en l'època de domini dels Templers. Reformes posteriors li han llevat el seu origen romànic i l'han convertida en una obra del renaixement sense cap mèrit artístic.

En l'edifici de la Casa Hospital, situat als afores de Montcó, es troben vestigis d'una església romànica. Aquest indret fou ocupat per un convent de frares franciscans, abandonat l'any 1835. L'església d'aquest convent ha servit de magatzem de palla, fins que un fortuït incendi la convertí en ruïnes no fa pas gaires anys. Encara s'hi admiren alguns arcs ogivals que sostenien la volta, i alguns finestrals de l'absis que acusen el mateix estil. Després d'una curta visita a aquestes ruïnes, propietat de l'Ajuntament de Montcó, anàrem dret a Barbastre. La carretera circula per la dreta del riu Cinca fins a l'aiguabarreig amb el riu Vero. Aquest riu travessa la població de Barbastre, la qual no poguérem visitar degut a les presses que dúiem. Altrament, el valor artístic i arqueològic encabit dintre Barbastre no té gaire importància. Només la catedral és digna d'ésser visitada.

La catedral de Barbastre fou edificada en el pur estil gòtic del segle xv. Exteriorment no presenta cap característica de la magnificència interior, i aquesta obra d'art, com hem dit, és l'única nota de relleu de Barbastre, la ciutat més important de la *província* d'Osca, llevat la capital.

Els pocs carrers de Barbastre que travessàrem mostren l'esperit mercantil de la població.

Per la vorera esquerra del riu Vero s'estén la carretera en zig-zagues, i remunta aquest riu per introduir-se en les estrebacions de la serra de Servil, entre les quals està emplaçat el poble d'Alquèçar.

Gairebé al cim de cada turó pròxim al Vero s'aixeca un castell. Avui, en molts d'aquests turons només resten les ruïnes, i en altres han desaparegut del tot.

L'auto s'enfila per pendent suau, mentre hom té l'avinentesa de fruir d'una bella i dilatada perspectiva envers les muntanyes de Sobrarbe i Ribagorça, el record de les quals ens duu al pensament interessants fets històrics i dramàtiques tradicions de l'alt Aragó, íntimament unit amb el comtat de Barcelona i amb la història i tradicions de Catalunya.

Després de sortejar alguns trencalls de carretera, arribàrem a les envistes d'Alquèçar. El rellotge d'aquest poble donava al vent les campanades del migdia. El cel s'havia aclarit del tot.

ALQUÈÇAR

L'any 1911, els distingits excursionistes, socis del C. E. de C., En Carreres i Candi i En Juli Soler feren una excursió a l'interessantíssim poblat d'Alquèçar. En aquell temps, les incomoditats per la manca de fàcils comunicacions allunyaven Alquèçar de les gents temoroses. Només els veritables turistes, els atrevits excursionistes arriscaven una excursió al poble esmentat suara, que, altrament, no comptava amb mitjans d'atracció turística, com tampoc hi compta ara. Actualment, Alquèçar encara està allunyat del turisme. Cal anar-hi expressament. El camí que hi mena, amb honors de carretera, fineix a les primeres cases del poble, després de travessar camps d'oliveres amb soques centenàries, que semblen transportades de Mallorca.

Alquèçar apareix agrupat al voltant del seu castell, enmig d'una soledat pregonia, sense veïnatge a la vista i circumdat de muntanyes, la més enlairada de les quals sosté l'antic Alcàsser en el punt culminant. Aquesta muntanya està tallada en cingle vertical. El vessant d'aquest cingle es llença al riu Vero des d'una altura impressionant.

El riu Vero neix a la conca formada per la serra de Crapamonte i desemboca al Cinca. Circula empresonat entre les gorges formades per les muntanyes pròximes a Alquèçar, les quals resulten decorades per la policromia del tallat de les roques, que al besllum del sol llancen fantàstiques i sorprenents coloracions. Mentre nosaltres contemplàvem aquest veritable efecte d'escenografia, en el cel no hi havia ni un llegany de boira. El sol queia d'esquitllentes damunt d'aquestes coloracions i Alquèçar talment semblava un massís pa d'or.

Fruïrem d'aquesta visió des de l'ermita de Sant Antoni estant, la qual ocupa un turó proper a Alquèçar, a la llinda de la carretera. És una ermita senzilla i endreçada; la porta d'accés està coberta per un atri porxat, i davant hi ha una creu de pedra ben escultrada. Ara bé, des d'aquí, a més de la visió espectacular del poble d'Alquèçar, hom gaudeix d'una excellent vista envers l'alt Aragó, trencat per les capricioses corbes del riu Vero, que surt de Pui-Morcate i fins a Lecina no té aigües per a fer moure un molí. Després de travessar la serra d'Arbé per una llarga i interminable gorja, arriba a Alquèçar amb bon cabal d'aigua, que dóna al riu Cinca en les proximitats de Barbastre.

Alquèçar, sota l'ombra protectora del seu Alcàsser, mostra tots els avantatges de la seva situació estratègica, a causa de la qual sovint fou teatre de lluites guerreres que omplen pàgines gloriuses de la història catalano-aragonesa; en aquell temps en què la unió dels reis d'Aragó amb el comtat de Barcelona defensava gloriosament la marca hispànica per tal de retornar-la al cristianisme i lliurar-la a les llibertats estatals.

Per entrar a Alquèçar cal passar per sota de voltes i portals fortificats, abandonats a la incúria del temps i dels homes. Aquí els accidents de la muntanya han estat poc modificats per la mà de l'home, i per això els carrers conserven tot el caire aràbic. Són costeruts, empedrats amb còdols clavats de punta enlaire, que deixen un regueró al centre del carrer, per on circulen i s'encallen les aigües brutes del poble. Tot i això, Alquèçar és un llogarret bonic, que conserva algunes cases velles dels segles XIII i XIV, de quan foren bastides fora del recinte del castell. Aquest segon nucli de veïnatge també fou tancat per un altre cercle de muralles; posseeix encara el segell dels pobles de l'alta muntanya, amb tota la supervivència medieval del temps en què formà part de l'antic reialme de Sobrarbe.

En la seva fundació, el poblat d'Alquèçar fou encabít al voltant del *Muñón* o promontori gairebé impracticable on s'aixeca el Castell, que fins a l'any 1069 estigué en poder dels moros. Els romans ja havien escollit aquest cim com a punt de defensa en llurs campanyes per aquests indrets, els quals aviat foren cobejats pels cristians durant el període de la reconquesta. El castell d'Alquèçar venia a ésser la clau de la comarca de Sobrarbe, i per això fou molt disputat. L'any 1099 fou definitivament conquistat pel monarca cristià Sanç Ramírez, el qual hi fundà una capella dedicada a la Verge. Aquesta capella fou consagrada el mateix any 1099, quan ja regnava a Aragó En Pere I, fill de Sanç. No trigà gaire temps a ésser convertida en col·legiata d'una canònica agustiniana.

Ja més tard, la capella aixecada al castell d'Alquèçar passà a la categoria d'Abadia amb el prior independent, fins que Berenguer IV, en possessionar-se de Tortosa, cedí a aquesta població la circumscripció eclesiàstica d'Alquèçar. Des d'aleshores, els bisbes de Tortosa es titulaven també bisbes d'Alquèçar. Això indica la gran influència que en aquella època tindria el castell d'Alquèçar, en molts indrets del qual encara es noten vestigis de les construccions musulmanes i romàniques.

Avui, d'aquest castell només resten les muralles amb dues torres, un portal, algunes habitacions del Palau prioral i l'església, que actua de parròquia d'uns vuit-cents feligresos. D'ençà que aquest nucli d'edificacions fou declarat monument nacional, cal demanar permís al Rector per entrar-hi. Estan murallades i tancades amb una reixa de ferro. L'entrada comença a la sortida de la banda més enlairada del poble.

El Rector d'Alquèçar, davant de la nostra insistència en entrar al castell, es planyia de la manca d'instruccions per a permetre la visita a aquests llocs, i, sobretot, es planyia de l'escassetesa de cabals destinats a despeses peremptòries. Ell compleix solament amb la llei de la seva consciència quant a la visita del castell, perquè fins ara ningú no li ha imposat cap obligació referent a aquest particular. Altrament, el bon rector creu que hauria d'ésser retribuïda qualsevol obligació imposada pel govern. Malgrat les presses per haver de presidir una processò, el tal rector es mostrà complaent i benèvol amb nosaltres, i ens resultà un excellent cicerone.

Amb els peus mortificats per l'empedrat dels carrers i els pulmons cansats d'esbufegar, trobarem un gran alleujament en arribar al pla del castell, després d'haver salvat dues rampes i travessat un portal com a darrer esforç. Les muralles estan confoses amb la roca viva, estesa arreu del pla formant una mena d'empedrat natural. Davant de l'església s'aixeca una creu de pedra ben esculpturada, des de la qual hom frueix d'una visió esplèndida damunt de tota la comarca sobrarbiense i també sobre totes les teulades del poble, que es presenta esgraonat en un pendent furiós.

Dintre de l'església i habitacions annexes hi ha un veritable museu d'arqueologia i art. Per fer la seva descripció podríem transcriure ací alguns paràgrafs de l'obra publicada pel notable historiador d'Osca, Ricard de l'Arco, titulada *El castillo de Alquèzar*. No volem, però, deixar de consignar en aquestes pàgines algunes notes que sobresurten, i que àdhuc constar en l'obra suara esmentada, les escoltàrem del Rector, excellent cicerone malgrat el seu apressament.

L'església d'Alquèçar, com ja hem esmentat, fou començada el segle xi. En aquesta època, hom també construí una de les ales del claustre, la qual assenyala un estil marcadament bizantí. Les altres ales foren construïdes el segle xiv, i en aquest mateix segle es construí la porta d'accés al temple, una porta d'arc apuntat i coberta per un atri. Durant el segle xv, un bon artista pintà al fresc

les parets de les galeries del claustre, les quals pintures sofriren un malmetament artístic el segle XVII, per tal com foren resseguides amb la intenció de refer-les. Un segle abans, o sigui, durant els anys 1525 a 1532, hom aixecà l'església nova, la mateixa que ara està en actiu servei parroquial.

Degut a les modificacions i addicions introduïdes en l'obra de l'església nova i en l'abadiat, l'art i l'arqueologia se n'han ressentit bastant. L'església d'Alquèçar, que consta d'una nau d'estil gòtic, té el cor darrera l'altar major, el qual ostenta un retaule d'estil plateresc amb aplicacions barroques. En els altars laterals hi ha retaules dels segles XV i XVI.

Les dependències del castell es confonen amb les que resten de l'antic priorat. Dintre de les unes i de les altres són conservades joies esplèndides i algunes pintures atribuïdes a Greco, Goia, Ribera, Tiziano, Alfons Cano i Murillo. Un Crist de vori crida l'atenció del visitant. Són dignes d'esmentar alguns retaules gòtics de la sagristia i un Crist de talla de tamany natural venerat en un altar.

En general, quan hom visita aquesta antiga abadia, aixecada damunt les restes d'un antic Alcàsser, rep la impressió que en el seu període de grandeses fou influïda per gent poderosa i protegida per la noblesa. A través dels segles el castell perdé la força guerrera, i aleshores tot anà de capgirell, a Alquèçar. Damunt les pedres centenàries de les muralles emmerletades resta la pàtina dels anys com a segell perenne de les gestes passades, i entre les parets encara s'aixequen la creu de pedra esmentada i l'església que hem descrit, com a símbols fefaents del cristianisme i perpetuadors de la reconquesta. Durant les hores de la nostra visita al castell d'Alquèçar, tota l'obra de fàbrica formada amb pedra picada, estava abrindada pel sol roent de l'inici de les postes hivernals, i el cementiri sense arbres, i el rocam impracticable i les parets llises s'encenien de color d'aram.

El castell d'Alquèçar ha cedit, tanmateix. Entre les ruïnes encara es nota algun rastre d'edificacions sarraïnes. L'església també ha sofert les conseqüències de les evolucions de l'art; però, quant a religió no ha minvat gens ni mica. Alquèçar és un poble morigerat, dedicat a la ramaderia i bastant comprensiu del tresor artístic que posseeix, malgrat el caràcter recollit i auster dels seus habitants.

En la darrera època de grandeses dels senyorius d'Alquèçar, fou aixecada aquí l'església de Sant Miquel, feta de carreus

Cl. F. Blass

ALQUEÇAR. ALTAR MAJOR DE LA PARROQUIA

Cl. A. Bespons

ALQUEÇAR. SANT CRIST DE L'ESGLÉSIA PARROQUIAL

C. J. Nonell

ALQUEÇAR. ENTRADA A L'ESGLÉSIA DEL CASTELL, AVUI PARROQUIAL

Cl. F. Bosc

ABIEGO. CASA PAUL

i situada a l'entrada del poble. És una obra del segle XVII, de grans proporcions i amb la particularitat de contenir alguns altars barrocs d'època adient i possiblement fabricats d'una mateixa mà. Davant d'aquesta església hi ha una creu de pedra, més moderna que la del castell, amb capitell ben esculturat.

En haver dinat a l'únic hostel del poble, senzill però net, amb saboroses menges del país i excellent tracte familiar, sortirem del poble d'Alquèçar, d'aquest poble que tot ell és un veritable monument nacional gairebé desconegut, estoig de magnífiques obres d'art antic, suggestiu i evocador, curiosament historiat pel notable historiador ja esmentat, En Ricard de l'Arco. No volem acabar aquesta relació d'excursionista, apressada pel temps i mancada de preparació prèvia, sense traduir ací els conceptes amb els quals aquest historiador tanca el llibre titulat *El Castillo-abadía de Alquézar*. «Això és un breu resum, el que resta del castell-abadia d'Alquèçar, indret important i disputat de la reconquesta aragonesa; capella reial dotada de comunitat de regulars de Sant Agustí, que ja existia en 1074, amb abat i canonges i privilegis i constitució anàlegs als de Sant Joan de la Penya; exempta de jurisdicció episcopal i cap de més de vint esglésies. Disputada pels bisbes d'Osca i Tortosa; tan aviat anexionada com respectada pels monarques d'Aragó, Alquèçar té una història molt coneguda. Per això, pel seu interès arqueològic, per la bellesa del paisatge feréstec i tallat, ple d'encants i d'horitzons; pel seu poder evocador, Alquèçar bé mereix els honors d'una visita». Sobretot avui que hom hi pot anar amb la comoditat de l'auto, els veïns us esperen amb els braços oberts, i les pedres del castell encara no han rodat timbes avall.

MÉS ENDINS D'ARAGÓ, ENCARA

En sortir de Barcelona, dúiem el propòsit de visitar solament alguns pobles d'Aragó lindants amb Catalunya. Donada, però, l'avinentesa de trobar-nos ja molt endins de l'alt Aragó, no dubtàrem gens ni mica a adreçar-nos a Osca. Només ens en separaven uns quaranta quilòmetres de carretera. Altrament, Osca és la ciutat més interessant de l'alt Aragó, des de la qual l'excursionista té l'avinentesa d'efectuar profitoses i agradables excursions.

En la ruta d'Alquèçar a Osca s'escau Abiego, com a població més important d'aquest indret. Està situada al centre d'una mena

d'oasi aragonès, enmig d'una mar de turons despresos de l'alt Aragó, en els quals escasseja la vegetació i els plans esquifits no han pogut rebre els beneficis del canal.

El poblat d'Abiego és reduït. No ocupa cap lloc estratègic; per això no tingué el seu castell de defensa, tot i ésser la seu de moltes famílies nobles emparentades amb els senyors dels castells de la rodalia. Conté una església romànica malmesa per les transformacions posteriors, i algunes cases antigues que ostenten escuts senyorials en les façanes. Can Paul és un bell exemplar de casa feudal; a la façana hi ha l'escut heràldic dels seus fundadors i una placa de pedra amb la següent inscripció: SE HIZO EL ANYO 1730. POR ORDEN DE D. JOSEPH PAUL I AVIEGO I ALMUDEBAR I DOÑA JOSEPHA PVI-VELO FERNANDEZ DEERDEIA.

En una altra casa d'aquest poble veiérem un escut amb la inscripció: ARMAS DE DN. MARTIN BLECVE.

La llum difusa de cap al tard ens privà de llegir altres plaques i desxifrar altres escuts. La població anava cobrint-se d'ombres, i alguns veïns distreien l'oci vora de la carretera tot contemplant els pocs autos que hi circulaven. Les mestresses de casa vigilaven la canalla, anaven a rosari i enfilaven la xerrameca tot esperant l'hora del sopar. Aquí no hi ha altres distraccions que aquestes per a les dones. El cafè, la plaça, l'església i la carretera són els únics llocs de reunió dels veïns dels llogarrets de muntanya allunyats del modernisme i reclosos en el treball agrícola com a únic mitjà de vida.

A Abiego tinguérem l'avinentesa de topar amb un excellent exemplar de baró aragonès, amb la indumentària clàssica d'aquest país. La vestia amb gallardia i amb certa vanitat; una gallardia i una vanitat que en aquestes terres estan en camí de degeneració, segons ens contava l'alludit aragonès. El cert és que aquí, com a tot arreu, la joventut de muntanya rebutja les tradicions i amb preferència estima les modes exòtiques. Està molt distanciada d'aquella raça aragonesa emprenedora i activa; d'aquell poble aragonès intelligent com el grec, temerari com el romà, valent i atrevit, que tants dies de glòria donà a la pàtria. L'aragonès d'avui, per la idiosincràsia de certa mena de gent, gairebé només serve la tossuderia com un dels aspectes més clàssics de la seva nissaga.

L'hora tardana no ens permeté de fer gaire conversa amb el nostre aragonès. Palplantat i alegre ens serví de model i d'ali-cient. Les hores de cap al tard sempre són tristes a l'hivern, i més

en alguns llogarrets de les terres altes d'Aragó. La fosca ens submergí en el silenci dintre de l'auto. Ni ens adonàvem del traspàs del paisatge; els indrets muntanyosos cedien el pas a les terres planes aragoneses. Podríem dir que a Osca comencen els plans d'Aragó, els plans dilatadíssims d'Aragó, que s'estenen fins a confondre's amb els de Castella tot apartant-se de la línia divisòria de Llevant.

Quan entràrem a Osca semblava ben bé mitja nit, tot i que els rellotges públics només assenyalaven dos quarts de sis de la tarda. Pels carrers transitava poca gent. En alguns no es veia ningú. Feia fred. Enguany el desembre ha estat cru a Osca, segons manifestacions dels ciutadans.

De nit, Osca sembla una població excessivament provinciana. Els cosos estan ben il·luminats, però els carrers de la banda vella gairebé romanen a les fosques. Això és un fenomen urbà que es repeteix en moltes capitals de província. Hi ha municipis que tenen descuidades les vies escadusseres i només es preocupen de les principals vies urbanes per tal que apareguin esplèndides als ulls dels turistes, amb la qual cosa es pretén il·lusionar els forasters.

El turista d'auto despreocupat de les coses artístiques, aquell que en entrar a una població només cerca les comoditats, resta cofoi davant les gales del modernisme. S'entusiasma a l'influx d'un benestar caòtic, molt més que davant d'una obra arqueològica. Resulta com les maletes, que només s'adonen dels llocs que han passat per les etiquetes que hi han enganxat els mossos dels hotels.

El modernisme, gairebé en totes les poblacions, es presenta amb els mateixos caràcters, amb les mateixes variants, confoses en un comú urbanisme. En canvi, l'art, l'arqueologia, el folklore, són manifestacions filles del patrimoni de cada nucli de població, no es poden confondre, i llur record resta perenne en el pensament dels individus que han sabut copsar-los amb la intensitat que són mereixedores.

Heus ací les consideracions que ens anàvem fent mentre caminàvem amunt i avall del Coso, una mena de corso italià per a esbargiment dels oscenses. Saragossa, Osca, Barbastre són ciutats amb el corresponent coso, això és, el carrer més cèntric i més ben urbanitzat de la ciutat. El coso sembla que sigui patrimoni dels aragonesos.

No ens atrevírem a entrar a cap cafè del Coso perquè de fora estant en tots es notava una atmosfera tan densa, que feia basarda

d'haver-la de suportar. Però, altrament, calia esperar l'hora de sopar, i a Osca hom sopa tard, sobretot els diumenges. Cal esperar que tanquin les esglésies, es buidin els cafès i els cines encenguin els llums de les sales d'espectacles.

La missió d'un excursionista en entrar de nit a una població és traçar els plans per a l'endemà, i esperar la claror del dia tot refent les forces físiques i els coneixements històrics. És per això que durant les hores de lleure transcorregudes a Osca cercàrem d'alliçonar-nos, per tal de guanyar temps per al dia pròxim. El mitjà més pràctic, tractant-se de la visita a la ciutat d'Osca, fou recordar-nos del benemérit ciutadà Ricard de l'Arco, entusiasta historiador oscense que furga amb perseverança en els fondals de la història de la seva terra, i esventa la pols dels arxius curulls de pergamins, el contingut dels quals tendeix a esvair les nebulositats trameses a través de la història.

Amb aquest bagatge emprenguérem la visita a la ciutat d'Osca.

F. BLASI I VALLESPINOSA

(Continuarà)

Entorn de la pàtria i genealogia del descobridor d'Amèrica

EL SENAT DE GÈNOVA I BERNAT COLOMBO DE COGOLETO
CURIOSOS SUBTERFUGIS D'ENRIC HARRISSE

SEMBLA que a mesura que creix la importància d'Amèrica en el món, creix paral·lelament l'interès i la passió dels debats entorn la gènesi del seu descobriment i la pàtria del seu descobridor.

Ha tingut la sort l'autor d'aquest article de portar a aquests debats dos nous problemes: el del pre-descobriment del continent americà pel mateix Colom, i el de l'origen català d'aquest. Semblava natural que el primer d'aquests problemes, havent esguard de la seva importància i transcendència, suscités major nombre d'opinions i controvèrsies. Mes, no ha estat així. Gairebé tots els historiadors i crítics que se n'han ocupat no han pres en conside-

ració més que el segon, intensificant d'aquesta manera l'acuitat de les discussions relatives al bressol del gran mariner.

Les dues breus memòries que vaig presentar l'any 1930 al Congrés d'Història hispano-americana de Sevilla i al d'Americanistes d'Hamburg, fonamentades en la revelació de valuosos documents sobre aquells dos punts, desvetllaren a Itàlia i, sobretot, a Gènova, tan intenses protestes, que el Municipi i els historiògrafs d'aquella ciutat van iniciar una ofensiva contra els qui negaven la pàtria genovesa de Colom. Acaba de concretar-se aquesta ofensiva en la publicació d'un gran volum, que, intitulat «Cristoforo Colombo, Documents que proven el seu origen genovès», ha editat la Comuna de Gènova per mitjà de l'Institut italià d'arts gràfiques de Bèrgam. L'obra té més de sis-centes pàgines de gran foli, i conté molts centenars de facsímils de documents manuscrits o d'antics impresos, làmines de colors i copiosos fotogravats, i nombrosos i erudits comentaris de dos savis historiadors, Giovanni Monleone i Giuseppe Pessagno. Se n'han fet tres edicions: una italiana, una altra franco-espanyola i una altra anglo-alemanya.

Com pot veure's, el nou llibre genovès té el doble caràcter de treball d'erudició i d'obra de propaganda. Extrínsecament, quant a bellesa i claredat d'impressió no es pot desitjar més: està a l'alçada de les millors publicacions modernes; quant al seu contingut, que encara no he profunditzat bé, no sembla abarcar cap altra cosa del que ja s'ha divulgat, en la seva part essencial, per Spotorno, Staglieno, Belgrano, Harrisse i altres autors, o bé que no es trobi en la famosa *Raccolta*, que va editar-se l'any 1892 sota la direcció de Cesare de Lollis en celebrar-se el quart centenari del descobriment.

Em proposo, en successius articles, d'emprendre un estudi crític del llibre amb el qual els historiadors genovesos volen de nou defensar la tesi que converteix en compatriota llur el descobridor d'Amèrica. No obstant, i com a preàmbul a l'esmentat estudi, judico necessari, i vull exposar ací, algunes consideracions i reflexions sobre un aspecte del problema, el qual, per desgràcia, no ha estat, fins ara, analitzat per ningú, malgrat ésser, sense cap mena de dubte, el de més alta importància entre tots els que afectin aquesta qüestió, i el que, evidentment, pot aclarir la solució total (1).

(1) Hi hauria, àdhuc, un motiu particular per induir-me a l'estudi previ de l'esmentat aspecte, si no mereixés el meu menyspreu. He sabut que a Catalunya ha circulat subrepticiament un fullet, aquests últims temps, del qual és autor un sacerdot. S'ha tingut cura que jo no el conegués, i, segons totes les indicacions, s'hi sosté, contra el que vaig dir a Hamburg,

Emprenquem, doncs, amb la paciència que l'afer demana, el seu examen severíssim.

En els breus debats sostinguts en els esmentats Congressos de Sevilla i Hamburg, vaig citar, ensems que gran nombre d'altres documents d'origen italià, molts de genovesos relatius a Bernat Colombo de Cogoleto, un dels pretendents a l'herència de *Mayorazgo* de Colom en el segle XVI. Aquests documents formen dos grups: el primer, que és el més reduït, comprèn documents conservats, pel poc que se sap, en els arxius de Gènova, i que són: una carta del Senat genovès al seu ambaixador a Madrid Giambattista Doria, de data 7 de novembre de 1586; un reconeixement de deute atorgat per Bernat Colombo a Gregori Torre i Giambattista Spinola, de 3 de juny de 1587, i una informació de testimonis feta per Cristòfor Colombo, fill de Bernat, a Gènova, de data 1599. El segon grup, que es conserva en arxius espanyols, comprèn principalment: una causa criminal instaurada a Bernat Colombo a Madrid, el mes de setembre de 1583; dues informacions de Bernat, l'una datada a Cogoleto el juliol de 1582, i l'altra a Gènova el mes d'abril de 1583, ambdues incloses en els autes d'aquella causa; diversos documents notariais italians annexos a aquelles informacions; altres autes i informació de Bernat a Madrid, amb testimonis italians, referents a la seva temptativa d'intervenir en el gran Plet seguit a finals de l'esmentat segle, davant el Consell d'Índies, sobre aquell *moyorazgo*, i alguns altres papers més.

Els altres documents italians a què vaig referir-me en aquells debats, així com en moltes publicacions, són els que porta a Madrid, també a finals del segle XVI, Baltasar Colombo, o que va produir ell mateix en aquella ciutat. Tots es conserven en arxius espanyols, on vaig trobar-los i estudiar-los en llur major part abans

que HARRISSE, l'any 1888, en el seu llibre *Christophe Colomb*, ja s'havia ocupat d'aquesta qüestió, o sigui, de la pàtria de l'Almirall, en termes victoriosos per a la tesi de l'origen genovès. Fins sembla que en aquell fulletó se m'assenyala poc menys que com a impostor, puix que, segons el seu contingut, m'hauria presentat a Sevilla i a Hamburg com a descobridor de documents que HARRISSE coneixia i féu públics fa quaranta anys, tot refusant les conseqüències antigenoveses. Més encara, jo hauria sorprès la bona fe dels distingits historiadors catalans, que el mes de novembre de 1930 adreçaren a *The New York Times* un cablegrama en el qual m'ajudaven, en atribuir-me jo mateix el caràcter de descobridor de documents.

L'ocultació que se m'ha fet de l'esmentat fulletó, per tal que no pugui refutar-lo com cal, palesa per si sola que els qui l'han editat no estan segurs de la veritat ni de la legitimitat de llurs afirmacions, i únicament per respecte a la intel·lectualitat catalana l'he al·ludit. Qui hagi llegit les meves publicacions a *La Prensa* de Buenos Aires dels mesos de gener i febrer, i les meves memòries presentades a Hamburg i Sevilla, haurà constatat la falsedat escandalosa de les ridícules imputacions que em fan en aquell opuscle.

que ningú, i confirmen els de Bernat en variades formes, i algunes ben contundents, de manera definitiva i inapel·lable, en destruir les diverses tesis de l'origen italià de Colom.

En citar aquells documents, vaig manifestar que era la primera vegada que es revelava l'existència de la majoria d'ells, en especial els del segon grup, els de Bernat. Vaig dir també que era per primera vegada que es feia valer l'eficiència de llur conjunt com a prova aplanadora i destructora de la tesi genovesa. Però, no vaig poder en aquelles ocasions, per manca de temps, donar a conèixer totes les conclusions que es deriven d'aquells documents, algunes de ben transcendents. Dedico, doncs, aquest article a una part del que aleshores no vaig poder fer.

De moment, convé resumir la història dels esmentats documents de Bernat Colombo.

Pel que es refereix als documents conservats a Itàlia, fou Felice Isnardi el qui, defensant la tesi de Colom natiu de Cogoleto, féu constar l'existència de dos d'ells, l'any 1838: la carta del Senat a Doria i el reconeixement del deute de Bernat; però únicament publicà la carta i es limità a indicar lleugerament el contingut del document, si bé en termes suficients (1). En canvi, ningú fins ara no ha publicat la informació de 1599, ni tan solament superficialment que jo sàpiga, de no haver-se donat a llum a Itàlia aquests últims anys. Únicament Corneli Desimoni, erudit eminent i arxiver genovès, va comunicar la seva existència a Enric Harrisse, i la féu pública poc temps després, però no va revelar el seu text. En tot cas, Harrisse, en el seu llibre *Christophe Colomb* (París, 1888, Tom. I), es va limitar al títol de la Informació, com essent comunicat per Desimoni, i el mateix féu Desimoni l'any 1892 en el tom II de la segona part de la *Raccolta Colombina*.

Pel que es refereix als documents de Bernat conservats a Espanya, ningú no els ha conegut abans que jo els examinés l'any

(1) L'any 1840, en altres publicacions, Isnardi va al·legar també un document: les disposicions testamentàries, data 23 d'agost de 1449, d'un Domenico Colombo, de Cogoleto, fill de Giovanni. D'acord amb aquest testament, Domenico deixava tots els seus bens als seus tres fills: Bartomeu, Cristòfol i Jacob. Però, segons el mateix Isnardi, d'aquest paper no existiria sinó còpia notarial de 1586. Aquell testament sembla apòcrif i adulterat. En tot cas, pel que afecta a la pàtria del descobridor d'Amèrica, n'hi ha prou per a desqualificar aquest document d'Isnardi amb la pròpia declaració de Bartomeu Colom, el veritable germà de l'Almirall d'Índies, feta a Santo Domingo l'any 1511, i en virtut de la qual tenia aleshores 50 anys, és a dir, va néixer l'any 1461. De cap manera, doncs, no podia haver existit l'any 1449. Per la resta, el testament més o menys dubtós del Domenico Colombo de Cogoleto no figura entre els papers adduïts a Espanya per Bernat Colombo, per la qual cosa no tinc d'ocupar-me'n en aquest article.

passat. És clara la causa d'aquesta evident anomalia. Els esmentats documents es troben incorporats a la gran massa d'autes del ja esmentat Plet del *Mayorazgo*, i es guardaren a l'arxiu del Ministeri de Gràcia i Justícia de Madrid, fins als últims anys del segle XIX, en el qual, per la supressió d'aquest Ministeri, foren traslladats a un arxiu públic juntament amb altres documents. En aquest arxiu, fa poc, es van descobrir i catalogar; mes són tan voluminosos els autes i tan complexos, per bé que no complets, que fins ara són ben comptats els erudits que s'han decidit a acometre llur revisió (1). Jo els he estudiat tant com he pogut.

Concretant-me als documents del grup conservat a Gènova, que són els que més particularment interessen per a aquest article, he d'afegir que, exceptuant la publicació de la carta de Doria per Isnardi, de les indicacions d'aquest sobre el reconeixement del deute fet per Bernat, i de les referències d'Arrise i Desimoni als dits dos documents i a la informació de 1599, ningú, absolutament ningú, no ha citat ni comentat, a Itàlia o a Espanya, aquestes tres proves documentals, ni tan solament en lleugeríssima o remota forma. Per consegüent, puc tenir raó d'afirmar, com ja ho he fet alguna vegada, que els historiadors italians i espanyols, emparant-se en el que jo en dic «llegenda genovesa», han procurat generalment amagar-los o fer-los oblidar, puix que no és creïble que ignoressin els llibres d'Isnardi, Harrisse i Desimoni. I també hi ha dret de dir, considerant la forma vaga i relliscosa de les breus referències del mateix Desimoni, que aquest autor va tractar de passar per alt aquests documents. El cas d'Harrisse és, però, indiscutiblement molt més greu, segons veurem; i urgeix palesar i denunciar els baixos procediments de què es valgué sobre l'actuació i documentació de Bernat Colombo i les conseqüències que impliquen per a la tesi genovesa, considerant que es tracta del gran crític nordamericà, que exerceix enorme influència en els estudis colombins, en els quals molts el judiquen com un pontífex.

La transcendència de la carta del Senat a l'ambaixador Doria deriva, en gran part, de les circumstàncies en què va produir-se.

(1) Integren els autes d'aquell magne procés (el qual pot dir-se que va durar, salvant dues llargues interrupcions, fins a darreries del segle XVIII) dotze grans lligalls de l'Arxiu Històric Nacional, que abarquen centenars de quaderns i documents. Hi manquen, però, bona part d'expedients, la sort dels quals s'ignora. En altres arxius espanyols es troben disperses altres peces, originals o còpies, que corresponen als esmentats autes, si bé no els completen de molt.

Fou durant l'esmentat Plet del *Mayorazgo*. Bernat Colombo, modest mariner de Cogoleto - ribera occidental o nord de Gènova - pretenia descendir de Bartomeu, germà del descobridor, i com a tal desitjava prendre part en el plet. Per això, malgrat de no saber ni llegir ni escriure, va fer seguir la informació de 1582 a Cogoleto per tal que fos averiguada la seva ascendència, i aconseguí que alguns testimonis declaraessin al seu favor. L'any següent va presentar-se davant del Senat de Gènova, i demanà la segona informació, que s'efectuà a l'esmentada ciutat, tot pregonant-ho prèviament. He tractat de l'una i de l'altra en les meves memòries de Sevilla i Hamburg, i en altres publicacions (1).

Proveït d'ambdós documents i alguns d'anexos, Bernat s'embarcà cap a Espanya, el mes de juliol de 1583, en companyia del genovès Joan Baptista della Torre, el seu conseller i afavoridor, i en arribar a Madrid va recórrer immediatament al Consell d'Índies, i gestionà ésser admès com a litigant en aquell Plet, en el qual els terminis d'admissió de prova, i per consegüent els de terceria, estaven a punt d'extingir-se. Però, tan bon punt l'altre ja esmentat italià, don Baltasar Colombo, senyor del Castell de Cuccaro al Montferrato, el qual ja feia mesos que es trobava a Madrid com a pretensor en el mateix litigi, va conèixer l'arribada de Bernat, cuità a saber la documentació que posseïa, i desitjant negociar amb el de Cogoleto, gràcies a uns mitjancers, va proposar-li un acord enganyós. La combinació va fallar. En saber Don Baltasar, tot servint-se de les seves estratagemes, que entre les dues informacions de Bernat hi havia una greu contradicció a més d'altres de menor importància, se n'aprofità amb malícia per tal d'acusar, davant del Tribunal de Justícia de Madrid, d'impostor i falsari l'il·letrat mariner de Cogoleto. I ho féu tan hàbilment, que aconseguí fer-lo empresonar junt amb Gregori della Torre, perdre'ls els papers i impedir-los que terciessin en temps oportú a ésser admesos a la presentació de prova en el procés del *Mayorazgo*.

La querella contra Bernat i della Torre va presentar-la Don Baltasar, en data 3 d'agost de 1583, davant del llicenciat Vivero, tinent de Corregidor de Madrid. Hi demanava, ultra la incautació dels papers de Bernat i l'empresonament d'ell i del company, que s'impedís llur retorn a Itàlia, puix que el senyor de Cuccaro deia

(1) En particular, en set extensos articles publicats en les edicions dominicals de *La Prensa* de Buenos Aires, dels mesos de gener i febrer de 1931.

que coneixia llur intent d'anar-hi per tal de preparar nous documents i informacions *ad-hoc*.

El tinent de Corregidor va acceptar la querella i ordenà el que s'hi demanava, de manera que es féu l'empresonament sol·licitat i el segrestament dels papers, la qual cosa prova la gran influència que gaudia Don Baltasar a la cort castellana. Les úniques proves de l'acusació foren els testimonis de Domènec Piedra, cosí seu, i d'Anselm Lombardi «natural de Montferrato de Lombardia, Itàlia, secretari de la sereníssima reina de Dinamarca, duquesa de Lorena», els quals aleshores estaven a Madrid. Si hom considera que Don Baltasar era senyor de Cuccaro a Montferrato és evidentíssima la parcialitat d'ambdós testimonis, els quals únicament recolzaren llurs declaracions en dites.

En llurs respectives confessions, Bernat Colombo i Joan Baptista della Torre negaren rodonament les afirmacions de l'acusació. Ja a la presó, per mitjà d'un nou memorial de data 15 de desembre del mateix any, Don Baltasar els imputà, àdhuc, haver anat a Madrid conscients de la seva manca de dret a intervenir en el Plet del *Mayorazgo*, i sense altre objecte que extorquir, per l'amenaça, al senyor de Cuccaro, la quantitat de seixanta mil ducats. És palesa la calúmnia d'aquesta imputació a la llum de tot procés.

El tinent de Corregidor va ordenar que es traduïssin al castellà les dues informacions, així com també els altres documents que estaven en poder de Bernat i de Torre. Ho féu el traductor jurat Tomàs Gracian Dantisco, i el text íntegre de les informacions traduïdes és un document de notable importància, tant per la seva pròpia naturalesa com per les fallàcies que conté. Està incorporat als autes.

Feta la traducció, es prengueren noves confessions a della Torre i Bernat, de les quals es dedueixen els següents fets: Que Bernat, un any abans, havia tramès a Madrid, a Joan Pau Pianta, advocat i agent de negocis del Príncep Doria, la primera informació per mitjà de Jacome Negro, advocat a Gènova. Pianta respongué a Negro que calia demostrar la descendència d'un Domenico i no d'un Nicolao Colombo, i en virtut d'aquesta advertència va originar-se la segona informació. Per tal d'explicar que el pare de Cristòfol i Bartomeu es deia Nicolao en la primera i Domenico en l'altra, Bernat allegà que n'era culpable el notari de Cogoleto, Antoni Franqui, el qual havia llegit malament els antics documents. Ja hem dit, a més, que Bernat posseïa un testimoni dels oficials reials de Cogoleto.

llet, segons el qual Nicolao havia canviat el seu nom en Domenico. Quant al pretès intent d'extorquir seixanta mil ducats a Don Baltasar, Bernat i della Torre replicaren, i es pot dir que provaren, que fou Don Baltasar el qui proposà el següent: si Bernat consentia a retardar la presentació de la seva prova al Consell d'Índies fins a rebre altres papers d'Itàlia, Baltasar li donaria, en el cas de guanyar el plet, seixanta mil ducats, i si, arribats els papers, Bernat guanyava el plet, donaria a Baltasar trenta mil ducats. L'ardit de Don Baltasar contra Bernat és, doncs, ben clar.

Sigui com sigui, i tant si es considera que Bernat tenia o no raó contra Baltasar, el que resulta cert dels autes de la causa criminal de setembre de 1583 és que un genovès, Jacome Negro, va tenir una gran intervenció en la segona de les informacions de Bernat, és a dir, en l'actuada davant del Senat de Gènova, el mes d'abril de l'esmentat any. Aquest fet té una singular transcendència quan es considera la importància dels membres de la família genovesa dels Negro, i quan hom veu que, a Gènova, també ajudaren Bernat, com després veurem, els patricis: Gregori della Torre, potser germà de Joan Baptista, i Joan Baptista Spinola, membre d'una altra il·lustre família (1).

Després de les confessions de della Torre i Bernat, hagué d'aparèixer tan sense fonament l'acusació de Don Baltasar i tan evident el seu fi sinistre al tinent de Corregidor Vivero, que aquesta autoritat, en data 10 de gener de 1584, va expedir la següent sentència absolutòria: «Fallo, atesos els autes i mèrits d'aquest procés, que he d'absoldre i absolc els dits Bernat Colom i Joan Baptista Torre del judici d'aquesta instància». En canvi, els condemnà al pagament de les costes, i ambdós apel·laren. Vista la causa d'apel·lació pels Alcaldes de Sala i Cort de Madrid, el 9 de maig de 1584, resolgueren, confirmant l'absolució, que les «parts seguissin llur justícia on els convingués». Quan va expedir-se aquesta sentència, Bernat Colombo i Joan Baptista della Torre havien ja partit cap a Itàlia, i es queixaren de la denegació de justícia, puix que ja havien vençut els terminis davant del Consell d'Índies.

Com sigui que la carta del Senat a l'Ambaixador Doria és del

(1) Un altre genovès Negro o Negron, de nom de pila Juli, ajudava Don Baltasar Colombo, i portava el seu interès fins al punt d'anar a regirar personalment els arxius dels escriptors de Sevilla, en cerca - o potser en perjudici - dels testaments del descobridor. Arreu trobem genovesos genuïns contraris a la tesi del naixement de Colom a la ciutat de Gènova. Vegeu el meu article V en *La Prensa* de Buenos Aires, 25 de gener de 1931.

novembre de 1586, passaren tres anys entre el retorn de Bernat a Itàlia i aquesta diligència d'aquella corporació. I més de tres anys separà també la informació de Bernat davant del Senat, l'any 1583, de l'esmentada carta. La longitud d'aquest temps prova ben bé que els senadors genovesos obraren amb perfecte coneixement del que Bernat sostenia, i si, com es veurà després, afirmaren en llur carta que Colom era de Cogoleto, és que estaven ben convençuts, almenys, que no era de la ciutat de Gènova.

Tot el que he detallat consta en els autes originals de la causa criminal seguida per Baltasar a Bernat davant el tinent de Corregidor de Madrid, autes conservats, torno a dir, en els arxius espanyols i que HARRISSE no conegué ni pogué conèixer. Però, l'autor nordamericà tingué a la seva mà una altra font amb la qual li hauria estat possible, d'haver obrat rectament, de fer una ressenya tan verídica com l'anterior, si bé menys completa: aquesta font era el resum oficial del Plet del *Mayorazgo*, fet i imprès per ordre del Consell d'Índies l'any 1609 i designat entre els erudits sota la denominació de «Memorial del Plet», i del qual es conserven dos únics exemplars: un a Madrid i un altre a París.

HARRISSE, en la seva obra esmentada, fa una ressenya de tot el Plet del *Mayorazgo*, inclús de l'actuació de Bernat Colombo, ressenya que extracta - diu ell mateix - del *Memorial del Plet*, però que, com totes les seves exposicions, peca d'inexacta, desfigurada i tendenciosa.

Però, gaudeix HARRISSE de tanta autoritat, que tots els historiadors i crítics que han parlat d'aquesta qüestió després d'ell, han admès la ressenya com si fos l'evangeli, sense prendre's la molèstia de revisar aquell *Memorial* per tal de comprovar les cites i referències del famós bibliògraf nordamericà. Jo tinc de confessar una vegada més - he tingut ocasió de fer-ho altres moments - que havent esguard de la conformitat de tants savis, als quals suposava informats de bona font, i confiant, igualment que ells, en les paraules d'HARRISSE, vaig acceptar, al començament, la seva versió de l'esmentat procés, malgrat fos molt abreujada. I això fou un un greu error. Ja sigui que HARRISSE, poc coneixedor del castellà, va llegir malament el *Memorial* de 1609, ja sigui perquè no tingué temps d'examinar-lo a fons, ja sigui perquè els seus prejudicis genovistes el portaren a jutjar malament les coses i, fins i tot, a desvirtuar-les, el fet positiu és que el seu resum del Plet i de les seves incidències està ple d'errors, d'inexactituds, de desfiguracions i, fins es pot dir, de superxeries. No es repliqui que HARRISSE solament co-

negué el *Memorial* imprès i no, com jo, els autes originals. L'argument és improcedent. Bé és veritat que el *Memorial* omet gran quantitat de documents i incidents, que apareixen en els autes originals; bé és veritat, també, que només dona una raó fragmentària i sumària de les coses. Però, malgrat tot, en el *Memorial* hi ha assumptes, inclús els de Bernat Colombo, que estan detallats clarament i verídica, i que l'autor nordamericà ha deformat, adulterat o ocultat totalment i censurable. En aquest cas entren totes les referències a l'actuació de Bernat.

Afirma HARRISSE que Bernat Colombo «*juntant la seva fortuna a la de Baltasar* va trobar mitjans de traslladar-se a Espanya, on es presentà com a hereu dels béns del *Mayorazgo*, vacants per la mort de Didac segon, Duc de Veragua». Aquestes paraules indueixen obertament a fer creure que Bernat i Baltasar, confabulats, partiren junts d'Itàlia cap a Espanya, i això és del tot inexacte. En efecte, Baltasar Colombo arribà a Madrid a les darreries del 1582, i va actuar en el litigi del *Mayorazgo* des de principis de gener següent, i en canvi Bernat no va partir d'Itàlia fins al juliol de 1583 i no arribà a la capital espanyola fins a l'agost. Demés, segons apareix en els autes originals seguits davant el tinent de Corregidor, Bernat i Baltasar no es coneixien, ni mai no s'havien parlat, ni tingut cap mena de relació per mitjà de tercers, fins a l'esmentat mes d'agost.

Continua HARRISSE: «Els dos compares no tardaren a querellar-se, i l'audiència del Consell d'Índies, el mes d'agost de 1583 i de juny de 1584, ressonà amb les acusacions de falsificació i perjuri que, sense vergonya, es feien els pretendents ligurs» Aquí, aquell crític ho confon i desfigura tot. No fou davant del Consell d'Índies, repeteixo, que es feren les acusacions de Baltasar i la defensa de Bernat, sinó davant del tinent de Corregidor de Madrid. No s'escoltaren, doncs, aquelles querelles en les sales d'audiència del Consell, ni se celebraren el mes d'agost de 1583, ni el de juny de 1584, sinó en el setembre del primer d'aquells anys. Es veu clarament la lleugeresa amb què llegia HARRISSE tot el que estava imprès davant els seus ulls en el *Memorial*.

Després de referir que no existeix cap memòria ni allegat imprès de Bernat, potser a causa de la seva pobresa, diu HARRISSE: «Baltasar, no obstant, en defensar la seva pròpia causa defensava la de Bernat, puix que afirmava que els Colombo de Cogoletto pertanyien a la família dels Colombo de Montferrato. Segons ell, Lanza, pare de Domenico, havia tingut un germà anomenat Nico-

lao, i és d'aquest Nicolao que Bernat pretenia descendir». Aquí arriben al summum les tergiversacions del crític nordamericà. Si Bernat no va deixar allegat imprès sobre la seva actuació, és senzillament perquè no arribà a ésser admès, per manca de temps, en el Plet del *Mayorazgo*. I és absolutament equivocat pretendre que la defensa de Baltasar aprofités a Bernat, absurditat que no es comprèn com l'ha forjat HARRISSE, ja que deia que els dos Colombo s'acusaven recíprocament de falsaris i perjurs. La veritat és que Baltasar negà a Bernat tot dret al *Mayorazgo*, i que si va adoptar la germandat de Nicolao i Domenico no era perquè ho sostingués Bernat ni pogués aprofitar-li. I continua HARRISSE: «Més tard, Bernat va sentir la necessitat d'aproximar-se del de *cujus*. Amb aquest objecte s'atorgà primer, com els altres pretendents, un avantpassat especial del nom de Domenico, el qual hauria tingut per fills Cristòfol i Bartomeu, cèlebres després. Posteriorment, imaginà ésser descendent directe d'un fill legítim de Bartomeu, el qual, a Cogoleto, abans de la seva sortida a la conquesta del Nou Món, s'hauria maridat amb una dona, el nom de la qual ningú no podia indicar». Diverses són les inexactituds d'aquest paràgraf. Dels autges i documents de Bernat i del mateix *Memorial* imprès consta que no fou «més tard», és a dir, després de les seves lluites amb Baltasar i de la defensa d'aquest a Madrid, sinó des del primer moment, abans de sortir d'Itàlia, que aquell es digué descendent de Bartomeu. Consta, també, que la contradicció en que va incórrer Bernat va produir-se a la mateixa Itàlia, anteriorment al seu viatge a Espanya, i que era deguda, com vaig recordar, al fet d'haver afirmat en la seva primera Informació que el pare de Bartomeu i Cristòfol es deia Nicolao, i en la segona, que s'anomenava Domenico. Però mai no afirmà Bernat que Nicolao fos germà de Domenico, sinó una mateixa persona. Tot això és molt diferent del que diu HARRISSE.

Finalment, segons l'escriptor nordamericà, gairebé no val la pena «d'afegir que Bernat fou expulsat del procés del *Mayorazgo* abans de pronunciar-se la sentència». Estupenda inexactitud! Bernat no fou admès al procés del *Mayorazgo*, no per causa de les seves proves, que ni tan solament examinà el Consell d'Índies, sinó perquè, com ja he dit abans, la querella criminal que va instaurar-li davant del tinent de Corregidor de Madrid va tenir per resultat que finissin els terminis d'admissió davant el Consell i no pogués utilitzar-los el mariner de Cogoleto. Si HARRISSE hagués llegit amb cura la sentència que cita sobre aquest punt, data 2 de juliol de

1584, prenent-la del *Memorial* imprès, no hauria desfigurat els fets d'aquesta manera. I cal també fer constar, que aquesta resolució del Consell d'Índies va dictar-se quan ja Bernat estava de retorn a Itàlia, i quan a Madrid, en la seva representació, actuava un apoderat (1).

LLUÍS ULLOA

(Continuarà)

Bibliografia

RND. P. JOSEP CAPDEVILA, C. M. F.—*La Mare de Déu del Bon Succés*.—I. *La seva Confraria*.—Un vol. de 169 pp., 20 gravats, Apèndix (Goigs, Cobles i Novena).—Vic, 1931.

Quan el P. Narcís Camós, de l'Ordre de Predicadors, publicà la seva obra *Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña*, (Barcelona, 1657), en la qual enumera i descriu gairebé totes les esglésies, santuaris i ermites que, en el seu temps, existien en el nostre Principat sota l'advocació de la Santíssima Verge Maria, no podia imaginar-se que féu obra d'*excursionista*, puix que recorregué, és de suposar tot viatjant sempre a peu, les muntanyes i plans d'aquesta terra, en les quals la tradicional devoció mariana erigí a la Mare de Déu tants monuments.

Sota cert aspecte fou el P. Camós un precursor nostre, perquè també sovint, els iniciadors de l'excursionisme català recorregueren, gairebé sempre a peu, els llocs santificats per l'antiga pietat, a la recerca de velles esglésies i d'imatges de Maria consagrades per una devoció moltes vegades secular.

L'obra iniciada per l'illustre frare dominic no ha quedat, doncs, mai oblidada. En els nostres dies ha estat, de bell nou, seguida per diversos companys nostres, entre els quals és de justícia

(1) HARRISSE dedica altres comentaris al testament del Domenico Colombo de Cogoleto, d'agost de 1449, adduït per Isardi. Però fins davant d'aquest dubtós document argumenta desencertadament el crític nordamericà. El tatxa perquè no s'ha trobat el seu original, i al·lega que hagué d'ésser fabricat *ad hoc* per Bernat l'any 1586, la qual cosa és possible. Però té la mala pensada, en pro de la seva afirmació, d'oposar a Isardi un dels documents de Julius Salinarius, no menys inexistent que aquell testament, i la fabricació *ad hoc* del qual presenta encara dubtes. Ja he demostrat en una altra nota la nul·litat de la vàlua d'aquell testament de l'any 1449 pel que es refereix a la pàtria de Colom.

esmentar els germans senyors Joan i Rafel Roig, abnegats continuadors, en cert punt, del P. Camós, puix que en les excursions per ells portades a terme per tots els indrets de Catalunya han obtingut un nombre considerabilíssim de reproduccions fotogràfiques, les quals formen un interessant *Corpus* d'imatges marianes d'una vàlua imponderable. Fem públic aquest fet, malgrat ferir la modèstia excessiva de tan excel·lents companys.

Mostra del que consignem han estat les exposicions d'exemplars fotogràfics d'imatges de la Mare de Déu (venerades en les principals esglésies, santuaris, ermites i capelles que existeixen arreu de la nostra terra o guardades en els museus), que la Secció d'Arqueologia del CENTRE ha celebrat en certes diades, especialment dedicades a la devoció de Maria Santíssima; havem de recordar l'exhibició que, durant el mes de juny de 1925, tingué lloc en la nostra associació, i la monogràfica, especialment dedicada a la Patrona de Catalunya (1929).

No hi ha dubte que podria formar-se un aplec interessantíssim d'imatges de la Verge, des de les més primitives i ingènues escultures de bàrbara factura fins a les ampuloses talles barroques, passant per l'època d'or de la iconografia mariana dels segles XIV, XV i XVI.

L'obra que motiva aquesta *Nota* ens ha obligat a consignar aquest fet per via d'exemple i estímul.

Afortunadament, no són escasses les monografies dedicades a historiar les més devotes imatges de la Mare de Déu, venerades en els santuaris i ermitatges que hi ha *plantats*, com místics vergers, en tots els indrets de Catalunya.

En l'obra del P. Capdevila, si bé té per principal objecte historiar la Confraria de la Mare de Déu del Bon Succés, que es venera en l'església de la Mercè, de Vic, no es deixa en oblit la descripció de la sagrada Imatge, bella escultura de primers del segle XVI, o, tot el més, de les darreries del XV.

Aquest treball meritíssim compleix, a bastament, allò que es proposà el seu autor. És una monografia que, ensems que il·lustra, excita la devoció envers la miraculosa Imatge, doble objecte que s'escau ben pròpiament en aquesta mena de treballs, en els quals la investigació de l'erudit no és obstacle als pietosos propòsits del panegirista. En aquest sentit l'autor aconsegueix plenament els seus laudables intents.

P. C. i G.